

Konstbilden i vårdarbetet, ett kommunikativt redskap

Britt-Maj Wikström

Full Professor, Faculty of health, nutrition and management. Akershus University College, Norway. E-post: britt-maj.wikstrom@hiak.no. And Associate Professor, The Karolinska institute, Stockholm, Sweden

Författaren beskriver betydelsen av olika konstformer för fysisk och psykisk hälsa med fokus på vårdpersonalens erfarenheter av konstbilders användbarhet i samtal med äldre vårdtagare. Författaren lyfter även fram betydelsen av bildval för olika vård situationer. Bildserier med olika tema såsom lekande barn har använts av vårdpersonal i kommunikation med patienter i syfte att locka fram variation i samtals ämnen. Bildval för vårdsamtal måste göras med omsorg, hänsyn måste tas till metoder i bildpsykologisk- och konstpsykologisk forskning avseende betraktarens bildperception och bildreaktion, samt bildpreferenser och känslor som kan uppstå i bildbetraktandet. Rekommendationer presenteras hur vårdpersonal kan praktisera strukturerade bildsamtal i vilka den äldre personen uppmuntras att ta en aktiv del i samtalet. Betydelsen av konst har beskrivits av antikens filosofer. De såg en länk mellan konsten och livet. Bilder, drama, dans och musik måste finnas i det dagliga livet och betraktades som helande för kropp och själ. I dagen forskning verifieras och vidareutvecklas de antika filosofernas tänkande.

The author describes the meaning of aesthetics for physical and psychological well-being, and health professionals' experiences of visual art as a conversation tool with elderly persons. The author also lifts forward the meaning of selection of paintings to be used in different hospital settings. Selection of paintings to be used with patients has to be made with care, and take into consideration methods in psychological- and art research on aesthetic reactions to and perception of art, preferences and feelings which may arise in a spectator. Series of paintings with varying themes such as playing children have been used by health professionals to bring forth a variety of topics to be discussed. Recommendations are presented on how health professionals could practice conversations to stimulate and encourage the elderly person to take an active part in the conversation. The meaning of aesthetics has been formulated by ancient philosophers who saw a natural link between art and life. Painting, drama, dance, and music are observable parts of every day life, and they were regarded as a cure of body and mind. Research of today verifies and develops the thinking of our ancient philosophers.

Inledning

Måleri, drama, dans och musik var självklara delar av vardagslivet i det antika Grekland. Det fanns en naturlig länk mellan konsten och livet. På de vackrast belägna platserna lät man uppföra kurorter. Patienterna erbjöds både teater- och musikunderhållning. De hade också tillgång till museer och i biblioteken fanns ett antal studieplatser. (Aristoteles, 1988) Konstens betydelse för både psykiskt välbefinnande och fysisk hälsa löper således som en röd tråd från det antika Greklands filosofer – och kanske ändå längre bakåt i människans historia – till dagens forskning. Emellertid, vi får hålla i minnet att konsten inte enbart har varit ett medel i kampen för kunskap och insikt utan också för att förtrycka människor.

Från det antika Grekland hämtade Florence Nightingale mycket av sin inspiration. Hon föddes 1820 i Florens och var en av grundarna av det moderna sjuksköterskeyrket. Nightingale var utbildad i språk, konst och matematik för ett liv som högreståndskvinna. Hon valde emellertid sjuksköterskeyrket och genomgick diakoniutbildning i Kaiserswerth i Tyskland. Efter insatser under Krimkriget, då hennes välorganiserade sjukstuga utgjorde ett viktigt men begränsat inslag i ett krig som omfattade tiotusentals soldater återvände Nightingale till Storbritannien och ägnade sig åt att utveckla sitt yrke och grundade skolan Nightingale School of Nursing för sjuksköterskor i London 1857. Hon anses ha kommit att influera framväxten av sjuksköterske-

utbildningen i Sverige då sjukvårdsskolor etablerades i slutet av 1800-talet. I *Notes on Nursing* (1859/1992) vänder sig Nightingale till kvinnor i allmänhet för att hjälpa dem att ge en god vård till sina familjer. Men boken kom också att få betydelse för professionella sjuksköterskor. Hon lade den filosofiska grunden till en modern omvårdnad. Nightingale betonar miljöns betydelse i preventivt syfte för välbefinnande och tillfrisknande. För Nightingale var patientens omgivning central, en nyckelfaktor för att förhindra sjukdom och för att återfå hälsan. Bland omgivningsfaktorerna behandlar hon inte minst estetiska aspekter. Med konkreta exempel beskriver hon hur miljön bör utformas för att stödja kroppens egen läkande kraft. Hon menar att en omväxlande och variationsrik miljö befrämjar tillfrisknande. Genom en anpassning av patientens miljö avseende estetiska aspekter sker en förstärkning av patientens egen läkande kraft. Hon hävdar att bristen på omväxling kan inverka menligt på hälsan. Att se samma väggar och tak och samma omgivning under en lång sjukhusvistelse kan skada den sjukas nerver och förlänga sjukhusvistelsen. Nightingale hävdar att behovet av omväxling är för det svältande ögat lika viktigt som mat för den svältande magen. Från sjukbädden bör således patienten ges möjlighet att betrakta objekt som tilltalar honom eller henne. En patient som inte har möjlighet att se ut genom fönstret utan endast har väggmönstret att betrakta, denna patient är med stor sannolikhet utsatt för onödigt lidande. I dagens forskning kan vi finna ett antal bevis för de

tankar som Nightingale gav uttryck för om konst och kulturens helande kraft. (Bygren, 1996; Körlin, 2003; Weitz, 1976; Theorell & Karasek, 1990; Theorell, 1995; Theorell et al, 2000; Theorell & Hasselhorn, 2002; Ulrich, 1984; Wikström, 1993; 2000b; 2003; 2004)

Möte med konstbilden i vårdmiljö

För en medveten, kritisk och aktiv inlevelse i bilden kan man på goda grunder anta att vi måste lära oss möta och förstå bilden utifrån de resurser och den verklighetserfarenhet som står till varje enskild individs förfogande. En konstbild kan enbart bli tillgänglig för upplevelse under förutsättning att betraktaren finner meningen i bilden. Ju fler fakta, minnen och berättelser ur det egna minnet som kan omsättas i upplevelsen av en bild desto rikare är förutsättningarna i en upplevelse. Konsten kan visserligen omgärdas av koder och svårtydda tecken, men nycklar till förståelse är inte sällan känslor. Den har något som slår an i betraktaren, något som är svårt att förklara. (Manguel, 2000) Konst som är mångtydig ger öppningar mot nya tolkningar och sätter vår fantasi i rörelse. Men konst bilder kan ibland visa sig vara mer krävande än man tänkt sig, och då kan det uppstå en helt annan reaktion än den förväntade. Därför är det av avgörande betydelse att till betraktaren förmedla insikten att de själva som betraktare utverkar eller söker en innebörd i bilden, och att det inte är genom en tolkning av ett entydigt budskap som konstverket upp-

levs. Bildens budskap måste således inte alltid vara på förhand givet eller avgränsat. (Berlyne, 1971; Sandtröm, 1977; 1983; 1997; Wikström, 2002; 2004)

När det finns mycket av konstverket som erfarenheten inte räcker till för att ge innebörd och samband kan betraktaren gripas och hindras av en känsla av osäkerhet. Svårighetsgraden får alltså inte överstiga vad som är möjligt för betraktaren att hantera. Därför måste de konstbilder som används i olika vårdsammanhang väljas så att de går att uppfatta och ges innebörd utan alltför stora hinder. Men inte heller bör svårigheten understiga de förutsättningar som betraktaren faktiskt förfogar över, eftersom bilden då kan uppfattas som tråkig. Konst som verkar alltför entydig och klar blir ofta ointressant. Konstverket skall ge upphov till en väl avpassad ansträngning. En viss avvikelse från det väntade är då tillfredsställande, och håller intresset för bilden vid liv. Dessa förhållanden har ursprungligen beskrivits av Berlyne (1971), Sandström (1977; 1997) och bekräftats i nya studier av Wikström (1992; 1993; 1994; 2000a).

Bildval för vårdssamtal

Att välja bildserier för vårdssamtal av kända konstnärer, och som spänner över en bred tidrymd kan vara en utmärkt idé. Tanken kan då vara att man i varje bildserie skall finna konst med olika komplexitetgrad och skiftande karaktär, så att varje betraktares intresse kan fångas av en eller flera bilder i respektive bildserie. Varje bildserie bör konstrueras så att varje enskild

deltagares förmåga balanseras i förhållande till hennes förutsättningar och smakriktning. Avgörande faktorer för en positiv bildupplevelse utgörs inte sällan av bildens motiv, färg och formspråk, samt grad av abstraktion och realism. För att kunna uppleva förutsätts en öppenhet mot intryck och beredskap att ta emot konstverket. Det senare måste ha något nytt att ge betraktaren, och låta henne se något som hon tidigare inte såg.

För att det skall finnas största möjliga sannolikhet för att bildmaterialet ska ge en meningsfull stimulans och fungera som incitament till dialog, så måste två viktiga faktorer finnas med. En av dessa faktorer har konstpsykologisk karaktär och kan benämnas trygghetsfaktor. Det innebär att betraktaren skall kunna finna en eller flera bilder som hon sannolikt skall känna lust att föra en dialog kring. Den andra faktorn är direkt incitament till en riktad upplevelse. Den är av pedagogisk karaktär och utgörs av tre uppmaningar, formulerade så att deltagarna uppmuntras och stimuleras till en dialog. Vad föreställer konstbilden; fantisera kring konstverket, vilka associationer får du? Anta att det är du som är konstnären, du bestämmer bildens innehåll. Huvudsyftet med sistnämnda uppmaning är att få betraktaren att ge henne själv auktoritet, tid och stimulans att engagera den egna kreativa potentialen, i syfte att låta bildens mening komma till på hennes villkor och personliga resurser. När orden inte räcker till för att beskriva sinnestillstånd och händelser kan bilden vara ett redskap som

når djupt i vår minnesbrunn.

Konstteoretisk förankring

I denna modell för samtal genererade av konstbilden i samspel med betraktarens erfarenhet finns två ramar. Låt oss kalla dem den denotativa och den konnotativa. I den förra ramen beskriver betraktaren bildens konkreta företeelser såsom miljöer, figurer, färger och former. I den konnotativa bestäms riktningen i bildsamtalen av betraktarens kulturella associationer och personliga minnen. En grön äng kan konnotera barndomens somrar, en bringare kan konnotera hur det gick till när man som barn gick för att hämta mjölk. Det bör poängteras att en kvalificerad konstupplevelse inte nödvändigtvis behöver bestå i att betraktaren uppfattar det som konstnären själv medvetet velat förmedla i konstverket. Att ge en objektiv beskrivning av den betydelse som finns att hämta i konstverket är därför ofta en omöjlig uppgift, och i det aktuella sammanhanget ett onödigt problem. Den som skall frigöra konstverkets innehåll är mottagaren. När tonvikten i samtalen läggs på individens egna möjligheter så aktualiseras också associationer som är spännande för betraktaren, och nya vägar för tänkandeprocessen öppnas. Att göra en vandring i bildens fiktiva värld visar sig vara ett medel för orientering bakåt till de egna förutsättningarna. När en upplevelse återkommer i den nya upplevelsen så leds betraktaren vidare till nya associationer. Forskning visar även att samtal med bilder leder till att betraktaren letar, oftast ganska fritt, i sin minnesbrunn. Samtal utan bilder

är vid en jämförelse med bildsamtal mindre fruktbara i termer av variation och nyhet. (Wikström, 1993; 2000a; 2004)

Bildsamtal i vårdarbetet – ett uppskattat redskap

Att det råder brist på samtalsämnen är en erfarenhet som delas av många inom vården, speciellt inom vårdformer för äldre. Möjligen kan en av flera bidragande orsaker vara att vårdgivare och vårdtagare tillhör olika generationer. Inom äldrevården är vårdpersonalen inte sällan 40-60 år yngre än de vårdade, vilket kan innebära att de vet mycket lite om varandras levnadsförhållanden.

Det finns inom såväl gruppen vårdtagare lika väl som bland gruppen vårdgivare personer med utländskt ursprung vars erfarenheter, intressen, kunskaper och kultur skulle kunna utnyttjas i mer strukturerad form än vad som i dag är fallet. Det finns möjligheter att vända denna mångfald och betrakta den som en tillgång som leder till rika och stimulerande samtal. Inte sällan har så varit fallet när samtalet har utgått från en konst bild. (Wikström, 2000b)

Vårdtagare såväl som vårdpersonal ställer sig positiva till att på olika sätt införa bildsamtal i vårdarbetet. En av flera möjliga förklaringar till det samstämmigt positiva mottagandet från vårdtagare och vårdgivare kan enbart spekuleras kring. Ytterligare kliniska forskningsstudier krävs för att ge en detaljerad bild av de aspekter i ett

vårdsamtal, genererade av en konstbild, som bidrar till ett det positiva utfallet och mottagandet. Man kan emellertid lyfta fram en möjlig förklaring, nämligen den gemensamma upplevelse som uppstår då konstbilden lyfter fram ord och tankar i samtalet. Nya dimensioner av upplevelse och föreställningar som görs synliga delas. Konstbilden ger impulser och väcker minnen av egna och andras erfarenheter. Innebörder i bildbetraktandet skärps och man stimuleras till egna reflektioner i samtalet.

Omvårdnad som konst

I allmänt språkbruk används och förknippas ordet konst med det sköna. Det innebär det estetiska företrädet av de sköna konsterna i den traditionella formen av måleri och skulptur. (Hirn, 1902; Bell, 1914/1939; Croce, 1912/1963; Bullough, 1957; Martin, 1998; Morgan, 1998) Men ordet konst hänvisar också till den förmåga som uttrycker sig i gestaltandet. Och som sådan förmåga kan samma ord också förknippas med det arbete en person utför, som t.ex. hantverkskonst. Det synliga resultatet av omvårdnad som en konst är hälsa, bekvämlighet och tillväxt, eller en fridfull död. Ur dessa aspekter skulle en humanistisk omvårdnad kunna betraktas som en konst då den är personlig, vetenskaplig och professionell. Det är då en konst lika med förmåga att stimulera, understöda och utveckla. (Breslin, 1996)

En intressant reflektion i detta sammanhang är den beröringspunkt som måste beaktas då bilddialoger i vården utvecklas, eller när tidigare utvecklade modeller vidareutvecklas. Denna beröringspunkt betingas av konstbildens styrka i att skapa samband och associationer som stimulerar fantasi och inlevelseförmåga, och av vårdtagarens behov att uttrycka känslor som oro, ängslan eller glädje. Nya kommunikativa möjligheter uppkommer och sambanden mellan konstbilden och vårdtagarens känslotillstånd synliggörs. Styrkan i en bilddialog kan ligga i det oväntade. Det kan vara behagliga upplevelser. Men det oväntade kan också vara skrämmande eller obehagligt. Den senare måste beaktas lika väl som de positiva upplevelserna i omvårdnadskommunikation via konstbilder.

Avslutande tankar

Förhoppningsvis kan vårdpersonalens erfarenheter av samtal, tillsammans med forskningsrön inom fältet, befrämja samtalets status inom vård och vårdutbildningar. I detta avseende kan spontana samtal kring konstbilder, som lägger tonvikten på vårdtagarens möjligheter och inte på hennes begränsningar, inspirera vårdare lika väl som vårdtagare. En mera omfattande diskussion kring de konstbildsaspekter som har visat sig intressanta sett ur dialoggenererande synvinkel finns att ta del av i Wikström (2003).

Referenser

- Aristotels, (1988). Den Nikomachiska etiken, översättning och kommentar av Märten Ringbom. Göteborg: Daidalos AB.
- Breslin, E. T. (1996). Aesthetic methods as a means of knowing for nursing. *Issues in Mental Health Nursing*, 17, 503-505.
- Bruderle, E. R. & Valiga, T.M. (1994). Integrating the arts and humanities into nursing education. In P.L. Chinn & M.J Watson (Eds.), *Art and aesthetics in nursing*. (pp.117-144). New York, NY: National League for Nursing.
- Bell, C. (1914/39) *Art*. London: Chatto & Windows.
- Berlyne, D.E. (1971) *Aesthetics and psychobiology*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Bullough, E. (1957). *Aesthetics, lectures and essays*, s. 91-131. London: Bowes & Bowes.
- Bygren, L.O., Konlaan, B.B & Johansson, S.E. (1996). Attendance at cultural events, reading books or periodicals, and making music or singing in choir as determinants for survival: Swedish interview survey of living conditions. *British Medical Journal*, 313, 1577-1580.
- Croce, B. (1912/63) *Estetiskt brevarium*, övers. Klara Johanson. Stockholm/Roma: Italice, org. verk *Brevary of Aesthetics*, 1912/1963.
- Dewey J. (1934/1958). *Art as experience*. New York, NY: Capricorn Books, G.P. Putnam's Sons.
- Hirn, Y. (1902). *Konstens ursprung: En studie öfver den estetiska värksamhetens psykologiska och sociologiska orsaker*. [A study of aesthetic experiences; psychological and sociological causes]. Helsingfors: Söderström.
- Körlin, D. (2003) *Kulturen – en viktig bestämningfaktor för folkhälsan*, FHI. Rapport nr 2003:28, 14-16.
- Langer, S. (1957). *Problems of art, ten philosophical lectures*, s. 13-27, kap. 2. New York: Charles Scribner's Sons.
- Manguel, A. (2000) *Reading pictures, a history of love and hate*. New York: Random House, .

- Martin, A. (1998). Beauty is the mystery of life. In B. Beckley & D. Shapiro (Eds.), *Uncontrollable beauty, toward a new aesthetics*. (pp. 399-402). NY, New York: Allworth Press.
- Morgan, R. C. (1998). A sign of beauty. In B. Beckley & D. Shapiro (Eds.), *Uncontrollable beauty, toward a new aesthetics*. (pp. 75-82). NY, New York: Allworth Press.
- Munro, T. (1956). *Toward science in aesthetics, selected essays*. New York: The Liberal Arts Press.
- Nightingale, F. (1859/1992). *Notes on nursing*. London: Harrison and Sons.
- Sandström, S. (1977). *A common taste in art, an experimental attempt*. Lund: Aris.
- Sandström, S. (1983). *Se och uppleva. Åhus: Kalejdoskop*.
- Sandström, S. (1997). *Intuition och åskådlighet*. Stockholm: Carlssons Förlag.
- Theorell, Brown, Bygden, Lyckéus, Wahlqvist och Oscarsson: *Kultur och Folkhälsa, Hälsa på lika villkor, Bilagedel B, SOU, Slutbetänkande av Nationella Folkhälsokommittén, 2000:91, 2000*.
- Theorell, T. Om den psykosociala miljön och hur den samvarierar med hälsoparametrar. I *psykosomatisk medicin* (Kap. 5). Sivik, T, Theorell, T. (red.) Lund: Studentlitteratur, 1995.
- Theorell, T. & Karasek, R. *Healthy work, stress, productivity, and the reconstruction of working life*. New York: Basic books inc. Publishers, 1990.
- Theorell, T., Hasselhorn, H-M. *Work and stress*, 2002 12(2), 154-165.
- Ulrich, R. S. View through window may influence recovery from surgery. *Science*, 1984 224, 420-421.
- Weitz, M. (1976). Art: who needs it? *The Journal of Aesthetic Education*, 10 (1), 19-28.
- Wikström, B-M. Older adults and the arts, the importance of aesthetic forms of expression in later life. *Journal of Gerontological Nursing* 2004, 30(9), 30-36.
- Wikström, B-M. The development of observational competence through identification of nursing care patterns in 'the Sickbed', a work of art by Lena Cronqvist. *Journal of Interprofessional Care* 14(2), 181-188, 2000a.
- Wikström, B-M. Visual art dialogues with elderly persons: effect on perceived life situation. *Journal of Nursing Management* 8, 31-37, 2000b.
- Wikström, B-M. Works of art dialogues: An educational technique by which students discover personal knowledge of empathy. *International Journal of Nursing Practice* 7, 24-29, 2001.
- Wikström, B-M. Social interaction associated with visual art dialogs: a controlled intervention study. *Aging & Mental Health* Issue 6(1), 80-85, 2002.
- Wikström, B-M. Ekvall, G., Sandström, S. Stimulating the creativity of elderly institutionalized women through works of art. *Creativity Research Journal* 7(2), 171-182, 1994.
- Wikström, B-M. Theorell, T. Sandström, S. Medical health and emotional effects of art stimulation in old age. *Psychotherapy and Psychosomatics* 60, 195-206, 1993.
- Wikström, B-M. Theorell, T. Sandström, S. Psychophysiological effects of stimulation with pictures of works of art in old age. *International Journal of Psychosomatics* 39(4), 68-75, 1992.
- Wikström, B-M. *Eстетik och omvårdnad. (2:dra omarbetade uppl.)* Lund: Studentlitteratur, 2003.